

Az olti tutajút Bevezetés a *Gézám!* című Csalog-elbeszélés olvasásába

[A]z új magyar széppróza a druszák összeesküvése, nevezetesen a Pétereké – és azoké, akiket tiszteletbeli Péterekként tart számon az elmélet.

(Határ Győző)¹

Textológia

A *Gézám!* című Csalog-szöveg publikálásával² igazán tartalmas, fordulatokban és prózapoétikai tanulságokban bővelkedő *close reading* végére teszünk pontot. Nem is egyet, hanem mindjárt hármat – jelezvén ezzel azt az interpretációs perspektívát, amelyet az értelemtalálás és/vagy értelemtulajdonítás hermeneutikai gesztusai nyitnak meg. Ismeretlen rendeltetésű, az író által tisztázatlan okokból fiókban hagyott kéziratot közölni mindazonáltal mindig kockázatos lépés, amely különféle etikai és esztétikai (sőt: jogi) kérdéseket vet fel. Így döntésünk (s az annak háttérében álló poétikai hipotézis) részletes argumentációja alól nem is keresünk fölmentést.

Tegyük máris hozzá: bevezető írásunk egy készülő Csalog-monográfia exkurzusa; a hatvanas évek közepén történelem–néprajz–régészet szakon végzett író „elfeledett” életművére irányuló alapkutatásaink részeredményét, egy kétlapnyi, autográf kéziratot kíván egyéni és nemzedéki kontextusba helyezni. Ez a kitérőjelleg magyarázza írásunk vonalvezetésének szigorúságát, az életmű tágabb recepcióját érintő bibliográfiai utalások szükségességét is.

Csalog Zsolt (1935–1997) hagyatéka az Országos Széchényi Könyvtár Kézirat-tárának fondjegyzéke szerinti 445-ös jelzeten található. A néprajzi gyűjtések egy részének (elsősorban a hanghordozó-állomány) leválasztása után maradó mintegy 85 doboznyi vegyes, rendezetlen anyag feltérképezése, válogatása és rendezése jelenleg is zajlik. Mivel azonban a hagyatéka egyelőre feldolgozatlan, a *Gézám!* című kétlapnyi, autográf kéziratnak sem doboz-, sem tételszáma nincs. A szöveg sajtó alá rendezésekor – s ez vonatkozik a szórövidítések („h.”, „v.”) feloldására, az értelmi-logikai korrekciókra, valamint a ma érvényes helyesírási szabályok következetes érvényesítésére is – az olvasható, tanítható, szerkezetében és helyesírásában mintául vehető szöveg eszménye lebegett a szemünk előtt.

¹ HATÁR Győző, *Összeesküvésről szeretnék hírt adni*, Vár Ucca Tizenhét 1996/2., 19.

² A szöveggözlést lásd a tanulmány végi Függelékben!

Kronológia

A *Parasztregény* szerzőjét (Margócsy István, Angyalosi Gergely és Kálmán C. György kivételével)³ legtöbb kritikusa realista-dokumentarista íróként könyvelte el, s műveit ehhez mérten szociográfiaként, szocioportréként, társadalmi-történeti dokumentumként olvasta. Pedig Csalog saját magát a „Péterek” nemzedékéhez⁴ tartozónak vallotta, szövegkezelő technikáját (imitatív szövegeinek „vendégszöveg” voltát), írói érdeklődését (amely elsősorban az írás és a mondás hogyanjára, a működésben lévő nyelvre, a hangzószó narratív megjelenítésében rejlő sajátos szemantikai lehetőségekre irányult) korszerűnek, sőt, e néhány értő kritikusához hasonlóan, sok tekintetben posztmodernnek vélte. Az a sajátos körülmény azonban, hogy a diktatúra idején egyszerre sújtotta publikációs tilalom, és egyszerre érezte égető szükségét annak, hogy saját művészi céljai helyett (vagy mellett) közösségi ügyek szószólója (és tevékeny, kétkezi résztvevője) legyen, azokat a szövegeket, melyek létezését – Csalog írói kompetenciáit ismerve – mindeddig csupán valószínűsíthettük, nem engedte napvilágot látni. Ezek közé tartozik a *Gézám!*⁵ is.

Lévén az írás születési idejére nézvést nincsenek pontos információink, elsősorban poétikai jegyei alapján következtethetünk arra, mikor, milyen irodalmi folyamatok hatása alatt íródhatott. A szöveg fokozott pluralitása (a közlés „többfedelűvé” tétele), a csillagozott jegyzetek teremtette hipertextualitás, a szövegközi utalások (többek között éppen „EP”-re), a megszakítotttság, a cizellált, irodalmiaskodó nyelvezet („talán így kicsinyég kitetszhet, kezdhet kitetszeni”), a roppant túlbeszéltség, a stiláris heterogenitás („a kommunikáció duális modellje” kontra „pont erről ugatnék”), az autoreflexivitás (mint az elbeszélés elbeszéltségének hangsúlyozása), a hősök történetének fölcserélése a hősteremtés történetével, végül az olvasó, az „alkalmi ember-társ” megszólítása, bevonása – mind-mind posztmodern sajátosságok.

Jóllehet, csupán másodsorban, de az olyan közvetett információk is segíthetik a szöveg időbeli és az életmű terében való elhelyezését, mint a *Termelési-regényre* történő explicit utalás. Amennyiben 1979 utáni a szöveg,⁶ úgy bizonyosan túl van Csalog klasszikus novelláiról korszakán, amely 1966-tól körülbelül 1977-ig, harmadik kötetének megjelenéséig tart.⁶ „Talán legjobban szeretnék csehovi súlyú-keményességű novellákat írni – de nincs rá időm, sok dolgom van: mindig újra szociográfiát kell írnom”

³ MARGÓCSY ISTVÁN, *Csalog Zsolt: A tengert akartam látni*, *Mozgó Világ* 1982/8., 78–79.; ANGALOSI GERGELY, *Csalog Zsolt: Parasztregény*, *Kritika* 1987/2., 31.; KÁLMÁN C. GYÖRGY, *Szelíd csapdák. Csalog Zsolt: Parasztregény = Uő., Mű- és valódi élvezetek*, Jelenkor, Pécs, 2002, 50–56.

⁴ VÖ. GÁLL ISTVÁN, *Péter, küzdjünk meg?* = Uő., *Hullámlovás*, Kozmosz, Budapest, 1981, 320–349. Továbbá: „Mint prózaíró abba a nemzedékbe, »csapatba« tartozik, amelyet Nádas Péter, Esterházy Péter, Hajnóczy Péter, Lengyel Péter neve fémjelez. Bár Csalogot elsősorban a dokumentarizmus vonzza, szívesen vallja magát a »Péterek« rokonának.” CSALOG ZSOLT, *A, D–E–Fisz–G, A, D, D*, Irodalmi Levelek, Köln–Budapest, 1989, 78.

⁵ Az életmű és a hagyaték ismeretében nem tartjuk valószínűnek, hogy Csalog már a megjelenés előtt olvasta volna a *Termelési-regényt*.

⁶ Csalog csupán első (*Tavasza minden rendben lesz*, 1971) és harmadik (*Temető, ősszel*, 1977) kötetében közölt „novellákat” – maga nevezte így e szövegeket –, a második kötetében (*Kilenc cigány*, 1976) már úgynevezett „doku-portrékat” találunk (szintén az író saját terminusa).

– felelte a *Temető, ősszel* szerzője a *Mozgó Világ* 1978-as körkérdésére.⁷ És valóban: a korai novellák után – a *Kilenc cigány* epikus formáját kiteljesítve – immár a (dokumentum)regény műfaját veszi célba az író, s ebben az évben napvilágot is lát a *Parasztrege*ny. Innentől évtizedeken keresztül a „Másik” hangját modelláló doku-portré lesz Csalog kizárólagos műfaja, s csupán a kilencvenes években kezd személyes(ebb) hangvételű esszéket, tárcákat írni.⁸ Vajon honnan és miért hát a *Gézám!*, ez az Esterházy-ihletésű szöveg, melynek a hagyatékban s a Csalog-publikációkban sehol előképe, folytatása, de még párja sincs?

Az elbeszélés szövegterében megnyilvánuló egyes szám első személyű narratív hang – két zárójel között – így nyilatkozik: „Én még most is, ugyancsak őssen és fogatlanul, alapmodellek után koslatok örökké város-, ország- és Európa-szerte”. Már csak Matolay Mária Magdolna nevére⁹ való tekintettel is – kézenfekvő lehet ezt a hangot Csalog Zsolt biográfiai-civil én-történetének alanyához rendelni, s a Csalog-biográfiát – mint önálló narratívát – a *Gézám!* pretextusaként olvasni. Amennyiben ezt a hangsúlyozottan életrajzi olvasásmódot választjuk, írónk 1974. január 15-i *curriculum vitae*je fontos információkkal járulhat hozzá a „város-, ország- és Európa-szerte” szekvencia értelmezéséhez, s így természetesen a kézirat datálásához is. „Még muzeológus koromban jártam Lengyelországban, Csehszlovákiában, Belgiumban, Angliában, Nyugat-Németországban, Svájcban, Ausztriában, a Szovjetunióban, Romániában (tanulmányutak), valamint Jugoszláviában (MTA-megbízatás); azóta csak 1967-ben az NDK-ban (látogatás)” – olvashatjuk a hagyatékban maradt, mindeddig közöletlen dokumentumban.

⁷ *Szociográfusok felelnek*, *Mozgó Világ* 1978/6., 13.

⁸ Elsősorban a *Magyar Napló*ba, melynek évekig főmunkatársa, majd 1994-ben (egy bő fél évig) rendszeres tárcaszerzője lesz. Az ezen időszak terméséből összeállított reprezentatív válogatás a *Falak és falromok* (1994) című kötet.

⁹ Matolay Mária Magdolna, becenevén Kuksi (1945–1982) szociológus, szociográfus, „szellemi szabadfoglalkozású”. A hetvenes évek elején Csalog Zsoltal együtt részt vesz a Kemény István által irányított szegény- és cigánykutatásokban. 1979-ben tagja a SZETÁ-t alapító nyolcagnak; a szervezet munkatársaként elsősorban az uszakai ügyeivel foglalkozik. A hetvenes évek végi, nyolcvanas évek eleji szamizdat kultúra (az úgynevezett második nyilvánosság) egyik másoló-gépiró élmunkása. Fontosabb művei: *A délkelet-dunántúli cigányság építkezése és lakáshasználata. Szakdolgozat*, Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2001.; VEKERDY Józseffel közösen: *Cigánytelepek, Valóság* 1970/12., 38–49.; CSALOG Zsoltal közösen: *Munkásművelődés Komlón*, *Kultúra és Közösség* 1975/1., 49–60. Tragikus halála után barátai, szerettei külön-külön kötetekkel adóztak emlékének (*Temetés hajnalban*, szerk., kiad. KÖSZEG Ferenc, Budapest, 1983.). Míg Petri György versben búcsúztatta barátját (*Matolay Magdi halálára*), Csalog Zsolt 1989-es tamizdat kötetében emlékezett szerelmére (*Virág = Uő., A, D–E–FISZ–G, A, D, D*, 48–56.). Tevékenységéről: KARDOS László, *SZETA*, *Beszélő* 1998/11., 82–88.; CSIZMADIA Ervin, *A magyar demokratikus ellenzék 1968–1988. Monográfia*, T-Twins, Budapest, 1995, 178.; SZÖNYEI Tamás, *Titkos írás. Allambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*, II., Noran, Budapest, 2012, 784. Matolay egy aktképe azután Csalog *Krisztina* című, 2008-as posztumusz regényének borítóján tér vissza. Tegyük hozzá: a könyvet a szerző eredetileg álneven kívánta közzélni; a sajtó alá rendezés és a borító megtervezése utolsó feleségét, Bognár Évát „dicséri”. A B1-en található aktfotóról Csalog így írt a *Napló*ban: „a gyékényre tűzve az aktfotó Ememem (róla nyilván sokat mesélek majd), igaziból még sokkal jobb a teste (a Hámos-fotókon ez jobban bejön), de szeretem ezt a gyerekes mozdulatát, meg aztán Kisoroszin csináltam a képet, ez is fontos.” *A Napló 1977–1982. Válogatás*, szerk. BARNA Imre – KENEDI János – SÜLYOK Miklós – VÁRADY Szabolcs, bev. SÜLYOK Miklós, jegyz. KENEDI János, Minerva, Budapest, 1990, 75.

Míg azonban a megírás legkorábbi időpontjának meghatározása (az Esterházy-utalásoknak köszönhetően) meglehetősen könnyű volt, a legtrávolabbi időpont beméréséhez egyetlen poétikai-filológiai adat sem áll rendelkezésre. Itt mindössze abba kapaszkodhatunk, hogy Matolay már 1982-ben meghalt, az életrajz, az elbeszélő történet és az elbeszélői diszkurzus alanyainak tapadását-újraegyesítését szemléltető szövegben viszont nyoma sincs a gyásznak; semmi sem utal arra, hogy az elbeszélő „szerelme”, „legfőbb barátnője” az írás-elbeszélés pillanatában már nem élt. Csupán ebben az összefüggésben nyer értelmet a *Gézám!* ötödik bekezdésének kijelentése is, mely szerint a leíró-narrátor „három évvel” később idézi fel az olti eseményeket. Így ha teljes önéletrajzi lefedettséget feltételezünk, azaz a szöveg születési idejét az 1979 és 1982 közötti időszakra korlátozzuk, és ebben az időkeretben értelmezzük a retrospekció távlatosságát is, a fabula alapjául szolgáló eseménysor megtörténtét nagyjából az 1971–1979 közötti időszakra tehetjük.

Csak hogy ezzel még korántsem merítettük ki a textus és a Csalog-életrajz viszonyának kérdéskörét. Maga a fabula ugyanis nem elsősorban a külső időről – a keletkezés időpontjáról – rájékoztat, sokkal inkább az önéletrajzi szövegtér immanens temporalitástartapaszlatát jelzi. Az *A, D–E–FISZ–G, A, D, D*, valamint a *Falak és falromok* olvasásából levonható konzekvenciák arra mutatnak, hogy a dokumentumirodalom lázában égő Csalog egyes szám első személyű (azaz saját írói alanyiságát működtető) írásaiban¹⁰ is a rögzítés, az öndokumentálás gesztusát érhetjük tetten. E sajátos tény belátása nyomán válik átláthatóvá a *Gézám!* egyszerre külső és belső metodológiája:

Na, na, talán így kicsinyég kitetszhet, kezdhet kitetszeni, hogy mi is lett legyen ez a „Gézám”. (Meg hogy – távolabbról – miért is mentem én az Oltra. Alapfogalmakért, természetesen. Mindig csodálom a pályatársakat, akik gyermekkorukból élnek – hogy lehet az elegendő? Én még most is, ugyancsak őszén és fogatlanul, alapmodellek után koslatok örökké város-, ország- és Európa-szerte.)

Az önéletrajziség Csalog esetében tehát nem a pozitivista irodalomtörténeti iskola által gyakorolt – rossz értelemben vett – „történeti” olvasásmód kulcsfogalma, hanem az alkotás metaforája. Nem a mű lesz a művész által percipiált élet lenyomatává, bírálóatává – valamiféle kritikai realizmus jegyében –; épp ellenkezőleg! A művész élete irányul itt a műre; hisz csupán a magas hőfokon, a *történések*re való tudatos nyitottsággal megélt élet szolgálhat olyan ontológiai érvényű alapfogalmakkal, amelyek az olvasás aktusában, azaz *egy történet* keretei között képesek teremő módon találkozni a befogadót a modellált létélménnyel. A *Gézám!* nagyszerűsége éppen abban az autoreflexív önéletrajziségben áll, amely a doku-jellegű alkotásmód programját, a művészi teremtés empirista elvét valósítja meg – kívülről az irodalomelmélet, belülről az életgyakorlat szintjén.

¹⁰ Bár a hangkölcsonzésnek, a beszédmodellezésnek köszönhetően szinte minden Csalog-szöveg egyes szám első személyű, ezúttal azokról a munkákról van szó, amelyekben az életrajz (narratív) alanyának és az írás (aktuális) alanyának tapadása nyomán létrejövő komplex szubjektum nyilatkozik meg.

A *Gézám!* soraiban emlegetett Matolay Magdától búcsúzók, a hangkölcsonzés retorikai figuráját működtető *Virág* című Csalog-elbeszélésben olvashatjuk a következőket: „hány évig voltunk mi együtt? Hét? / – Hetvenegy őszétől hetvenkilenc nyaráig. Majdnem nyolc.”¹¹ Nos, amennyiben elbeszélésünk (ön)életrajzi ihletésű (amint azt a szöveg fabuláris és szüzsés struktúrája állítja), ha tehát az olti tutajút Csalog Zsolt (a biográfia alanya és az „implied author”) saját élménye volt, akkor a mű cselekménye is ebben az időszakban kell hogy játszódjon. Miért érdekes ez számunkra? Természetesen nem az életrajzi narratíva, sokkal inkább a doku-műfaj poétikája okán! A *Gézám!* esetében ugyanis *élet* (mint létpoétikai program) és *elmélet* (mint szövegpoétikai program) történeteinek párhuzamos olvasásáról beszélhetünk. Ez a sajátos, „többfedelű” elbeszélés maga utalja olvasóját az életmű tágabb szövegterébe – elméleti programja a csalogi élet(rajz) felé mutat; vagy másként fogalmazva: a szüzsé és a metapoétikai jegyek egyaránt a fabula által tematizált életrajzi narratívához irányítanak. A halott Matolayt „beszélgető” *Virág* hangkölcsonzése ezzel szemben visszavezeti olvasóját az elmélethez, amennyiben jelzi: az „alapfogalmakat” talált doku-szerző nem áll meg az élet határán; a „Zsolt” és „Magdi” között megkezdett „beszélgetés” az egykor használt közös nyelv és közös narratív valóság nyomain burjánzik tovább. Ezért szükséges hangsúlyoznunk: a doku nem pusztán valóság-irodalom, legalábbis nem annak klasszikus értelmében. A doku – mint a *Virág* esetében láthatjuk – nagyon is elkülönбöződik az életvilág praxisától, el az életrajz szorosan értett narratívájától, s mégis megőrzi műfaji azonosságát. A történet (mint dialógus) a fikció világában, de továbbra is a biográfiai alany történetének *ihletésében* folytatódik.¹²

Az *œuvre* öndokumentáló szöveghagyományával párhuzamos portrécsoport esetében ugyanez a kétirányúság figyelhető meg. Csalog Zsolt, több mint félszáz település szociográfusa (a megfigyelő, gyűjtő ember), a *Tavasza minden rendben lesz* (1971), a *Kilenc cigány* (1976), a *Temető, ősszel* (1977), a *Parasztregény* (1978) és a *Cigányon nem fog az átok* (1988) szerzője (a nyelvi modellek és az irodalmi műfajok kölcsönhatását tapogató prózairó) a gyakorlati falukutatások, azaz a *leírás* időszakának lezárulta után fölszabadítja, függetleníti, önállósítja az *írást*. Megvan immár a nyersanyag, megvannak a bejáratott, személyes műfajok, a techné, a poétika is. A kutatás és a deskripció gyakorlatát fölváltja a teremtés és formálás praxisa, s a megtalált alapfogalmak révén (a pálya végére) megszületik a *Mi újság falun?* című, egyszerre dialektológiai, szociológiai és ontológiai érvényű szöveg.¹³ Csalog itt egy falusi macska-asszonysággal „beszélget” – fiktív perspektívájával tudatosan játszva rá életművének említett önéletrajziságára. Érdemes megfigyelni, hogy e remekül komponált szöveg-

¹¹ CSALOG, *Virág*, 54.

¹² Csupán érdekességként közöljük Matolay és Csalog levelezésének egy különösen szép és beszédes fordulatát. „Vagy halottan újból velem lennél?” – kérdezi egy datálatlan levelében a kétségbeesetten szerelmes Matolay az akkor már belőle kiábrándult, öt többszörösen, s bizony igen gorombán visszautasító férfitől. Függetlenül attól, hogy a Matolay-levelekből az író valamiféle levéregényt kívánt összeállítani (ezt jelzi többek között, hogy minden egyes szöveget gondosan legépett – mintegy „sajtó alá rendezett”), idézetünk ékes példája *élet és irodalom* a Csalog-œuvre-ön belül tapasztalható szimbiózisának, szerves, elemi kapcsolatának is.

¹³ CSALOG Zsolt, *Mi újság falun?* = *Uő., Falak és fabromok*, Jelenkor, Pécs, 1994, 187–200.

ben hogyan visszhangoznak lépten-nyomon a hagyatékban maradt (különféle szociológiai interjúk gépirataiból kivágott, a *Parasztregény*ből kimaradt, illetve publikált portrékból idézett) szekvenciák – paraszt- és cigányaranyköpések –, milyen olajozottan működnek a korai novellákban még jobbára kidolgozatlan epikus szerkezeti egységek. S végül ehhez társul, mintegy ráadásként, hogy a fabula szintjén megjelenő – ma is létező – társadalmi problémák tárgyalásmódja is helytálló, hogy mindkét beszélgetőpartner érvelésmódja érvényes, sorsszerű.

Narratív névtan

A *Gézám*¹ szövegimmanens értelmezése szempontjából tanulságos volna rekonstruálnunk a hagyaték kutatójának, rendszerezőjének, a textus lejegyzőjének értelmezői útját. Hogy miért döntött úgy: a kézirat leltárba vételén túl annak teljes szövegét aprólékos olvasásnak veti alá. Milyen műfaji sajátosságokként értelmezte a szöveg egyes jegyeit, s az így kirajzolódó értelmezési fázisokban milyen beszédhelyzetet vélt felfedezni – az írás közlésstruktúráját vizsgálva. Nos, annyit talán elárulhatunk: a kéziratlap részletes tanulmányozásának hátterében annak reménye állt, hogy egy jelentős pályatárshoz (ha már *Gézám* a megszólítás, akkor mondjuk a *Legendárium* szerzőjéhez, Bereményi Gézához) írott – esztétikai jellegű – levéllel van dolgunk. Olyan levéllel, amely információkkal szolgál(hat) Csalog szöveg-, alkotás- és irodalomfelfogásáról – ezen belül pedig saját és kortársai szövegszervező tevékenységéről. Két okból is valószínűnek tetszett ez a feltételezés. Egyrészt, mert – valamivel korábban – már találtunk a hagyatékban Lengyel Péter *Cseréptörés* című regényéről egy (elemző) jegyzetet, másrészt, mert a *Gézám*¹ kéziratának közepén – szembetűnő helyen – szerepel Esterházy Péter monogramja, majd párszavas idézet a *Termelési-regény*ből.

A tüzetes olvasás, főként a sorozatos újraolvasások azonban csakhamar rámutattak: a szöveg szerkezete roppant becsapós. Nem (egy egyszerű) levélről van itt szó – erősítette meg a text és a metatext (főszöveg és cím) viszonyára irányuló értelmezői kérdés. Csupán ekkor vált világossá, hogy az első pillantásra jelentéktelennek tűnő lábjegyzetindex, a címhez kapcsolt 1-es számjegy milyen fontos (ha nem épp a legfontosabb) jel a szövegben. Sőt immár az is kérdésessé vált: beszélhetünk-e egyáltalán címről és főszövegről, hiszen úgy tűnik, a „*Gézám*¹” szó- és írásjelcsoportot valójában önnön magyarázata követi; így amit főszövegnek hittünk, az „csupán” lábjegyzet, amit pedig címnek, az maga a (fő)szöveg.

Eddig a szemiotika. És most nézzük meg mindezt szemantikai aspektusból is, azaz próbáljuk összeolvasni az első mondatot a cím tipográfiai pozíciójába helyezett szó- és írásjelcsoporttal, amelynek – legalábbis logikailag – alárendeltetett! „Igazad látszik lenni benne, hogy a dolgok önnön terjedelmüket tetemesen meghaladó terjedelemben igénylik magyarázatukat” – olvasható az introitusban. Nos, amennyiben a „*Gézám*¹” és az alatta hat bekezdésben elhelyezkedő szöveg között főszöveg–lábjegyzet, azaz magyarázott–magyarázó viszonyt feltételezünk, úgy tűnik, az idézett kijelentés valóban a nyitó szó- és írásjelcsoportra vonatkozik. E referencia pedig kétirányú: a nyitó kijelentés egyszerre utal vissza a *Gézámra* (mint a magyarázandó

dologra), és egyszerre utal előre (önmagára), jelezvén saját terjedelmét, amely (mintegy 6000 karakter) valóban tetemesen meghaladja a magyarozott elem öt betűjét.

„A dolgok” – olvashatjuk. De mik ezek a dolgok? Esetleg a szavak – például a *Gézám* szó? Nem valószínű, lévén a szó legfeljebb a költészet számára *dolog* (ha ugyan elfogadjuk Jean-Paul Sartre divatos vélekedését), ezúttal azonban prózáról van szó. Induljunk ki mégis a *Gézám* lexemából! Ez ugyanis – mint keresztnév – utaló, jelölő funkciójú: jelöl valakit, valamit, élőlényt vagy élettelen tárgyat. Esetünkben élőlények egész csoportját, azokét, akiknek a történetét olvassuk, olyanokét, akiknek nem csupán a története, de a neve is közös. Sőt: éppen azáltal közös a nevük, mert ugyanannak a történetnek voltak-lettek a szereplői. Már ezen a ponton kínálkozik egy remek párhuzam: a név történetének és a történet nevének párhuzama, amely a közösségi élmény mint közös történet és a közös nyelv (a közös szó) mint a közösségi élmény médiuma közötti elsődleges kapcsolatra épül. Ez a párhuzam pedig közvetlenül a szó történetére irányítja a figyelmet.

Nem véletlenül, tekintve, hogy a szó története is lehet dolog, legalábbis abban az értelemben, ahogyan azt mondjuk: „egy dolgot nem értek”, vagy: „régí dolog ez, s még mindig bánít” – azaz egy értelemmel felruházott múltbéli vagy eljövendő (potenciális) *történet*ést értve rajta. A fentebb vázolt referencia tehát létezik, csak épp nem a szó mint dolog és a név, hanem a szó története mint dolog és a név mint szemantikai program között feszül, hiszen a *Gézám* egyszerre egy megszólított (az Olvasó) neve, és egyszerre a szó történetének a neve is. Bizony, az Olvasóé, mert hisz a felkiáltójel az olvasónak szól – kinek másnak? –, aki résztvevőként, megszólítottként maga is a történet szereplőjévé válik: a *Gézám*! „című” elbeszélés olvastán a *Gézám* szó történetének hőségé, minthogy első szavával őt is ezen a néven szólítja meg az író.

Raadásul e nyitó invokáció révén (és itt lépnek játékba mégiscsak a *levél* műfaji nukleuszai) az író már az olvasó megjelenése előtt, a szótörténet elbeszélésének első pillanatában beleírta az olvasó történetét a szó történetébe – mégpedig a név sajátos szemantikai státuszát aknázva ki. Egy keresztnév (mint például a Géza) az által (és *csakis az által*) létesít kapcsolatot viselői között, hogy azok sajátjukként fogadják el. Ily módon – bár egyszerre több ezer különböző személyt jelölhet – a keresztnév (mint hangsor és betűkép) a *megszólítás aktusában* mindig újra összekapcsolja utaltjait, viselőit. Éppen ez az a kapcsolat, amelyet Csalog Zsolt lappangóból nyíltta tesz, amikor elbeszéli a név-szó történetét az Olvasónak, „az információ feltételezett »befogadó-ják«-nak, és éppen ezt a törvényszerűséget szemlélteti a nyitó megszólítással is. Mi ez, ha nem *Az összefüggő parkok* cortázari trükkje? A recept ugyanaz: az olvasót a történet szereplőjévé avatni, mintegy „gyanúba keverni” – a részvét biztonsága helyett a részvétel kínos, meghökkentő bensőségességébe zárni. Megvonni a kívül maradás, a higgadt, pártatlan megfigyelés „klasszikus” biztonságát, s az elbeszélés nehézségeit, a forma és a propozicionális tartalom vállalásának (társalkotói) felelősségét oktrojálni az óvatlan „kukkolóra”.

Végül, a társaság fölözslása után a *Géza* jelölő mintegy tiltólistára kerül, amely gesztus háttérében a jelölő radikális újraértésének ténye áll. Csalog – pontosabban ugye az elbeszélő – a Géza nevet egy(etlen) közös történet résztvevőinek jelölésére vezette be, és

ily módon rögzítette annak jelöltjét (jelöltjeit). A szó itt már megszűnt klasszikus értelemben vett általános tulajdonnév lenni, azaz olyan névalak, amelyet bárki viselhet, ha szülei így keresztelik el. Az „asszociáció oly intim”, hogy az elbeszélő inkább kerül a név használatát, még abban az esetben is, ha valakit ténylegesen így hívnak. Innenről a *Gézám* immár az elbeszélő történet, a benne szereplők, s az olvasó(k) neve lesz.

Rondó és remekmű

1979. május 23-án jegyezte fel Csalog Zsolt a Kornis-féle *Napló*ba a következő árukkodó mondatot: „Jó lenne legalább Esterházyt olvasni (a *Termelési-regényt*, azt hiszem, remekmű, de még alig tudtam elkezdni)”.¹⁴ Az 1979-es Esterházy-remek és a *Gézám!* poétikai kölcsönhatásának izgalmas kérdéséhez azonban számos kor- és poétika-történeti problémán keresztül vezet az út. Ezek közül az első éppen az önéletrajziaság folyvást visszatérő kérdése.

Csalog humán karakterének kettőssége ugyanis, a tény, hogy szociológus és író volt egy személyben, sok mindent megmagyaráz. Lengyel Péter írja *Rondó* című elbeszélésében a következőket: „A másik véglét: a te határidőid, a megbízásaid *mindenre* – megrendelt kutatással, felméréssel, magnózással kezdődik, abból eszik a gyerekek a parizert, és csak azután, jutalomjátékként lehet belőle *Parasztregény*”.¹⁵ Rendelkezik tehát írónk egyfelől egy szociológusi alanyisággal, melynek módszertana és etikája szerint egyaránt alapkövetelmény a kutató, a fölmérést végző személy koordinátáinak és tevékenységének állandó rögzítése – egyfajta permanens öndokumentáció.¹⁶ A másik pólus a „jutalomjáték” alanyáé, amely különös elhivatottságot érez egyes sorsok és a velük létszerű összefüggésben álló nyelvek rögzítésére – ez Csalog írói szubjektuma. „Egészen egyszerűen úgy éreztem, hogy kötelességem bizonyos hétköznapi-nak látszó sorsokat a magnó segítségével megörökíteni” – nyilatkozta 1989-ben.¹⁷ Igen fontos információval szolgál e kijelentés, amennyiben rámutat: a megörökítés elsősorban nem az Olvasónak (valamiféle eszményi Utókornak), sokkal inkább magának az etikai orientációjú, elhivatott írónak fontos – az ő „kötelessége” ez. Szociológusi öndokumentáció, mesterséges én-egységre, önazonosságra törekvés, illetve a nyelv és a sors összefüggései utáni (művészi) vágy – ez a kettősség adja ki Csalog író(ástud)ói karakterét, és ez magyarázza műveinek önéletrajziaságát is. Ehhez csupán adalékként (bár kétségtelenül fontos adalékként) járulnak hozzá a kortörténeti kontextus tényei – így a megfigyeltségből, a (le)tiltásokból fakadó rezisztencia kényszerműfajai is. Itt

¹⁴ *A Napló*, 173.

¹⁵ LENGYEL Péter, *Rondó = Uő., Rondó*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 24.

¹⁶ Hogy Csalogot e kritérium elméleti szinten is izgatta, jól jelzik alábbi sorai: „vajon fel tudjuk-e ismerni minden lépésben és kellő időben, azonnal, hogy miről szól az orrunk előtt játszódó natúra? És a natúra, amellyel letagadhatatlan relációba kerülünk, nem manipulálódik-e jóvátehetetlenül ettől a relációtól?” (*A Napló*, 171.) Sajátos tény, hogy a szociológus kipurgálhatatlan személyessége, privát jelenlétének empirikus kitevője, aktuális perspektívájának rögzítése, hermeneutikai szituáltóságának belátása nem hogy gátja, torzítója, sőt épp ellenkezőleg: *garanciája* lesz a föltárt és megmutatott „valóságnak”.

¹⁷ VÖRÖS T. Károly, „Az ember nem tehetetlen”. *Beszélgetés Csalog Zsolttal*, Népszabadság 1989. június 17., 19.

említhetjük többek között a naplót – az egyénit és a kollektívét –, melyben a második nyilvánosság tiltakozó és (a közös történet későbbi feledése, eltagadása ellen irányuló) megőrkítő gesztusai érintkeznek egymással.¹⁸

Az 1977 és 1982 között – meghatározott menetrend szerint¹⁹ – körbejáró Kornis-féle *Napló*val párhuzamosan egy másik körjáték is szerveződött. Amint az a kollektív diárium bejegyzéseiből, Lengyel Péter *Rondójából* és különféle interjúkból kiderül, Csalog 1977 nyarán, „a Nagykörútnak a Margit hídról az egykori Oktogon térig terjedő darabján”²⁰ sétálva mondta el barátjának,²¹ Lengyel Péternek az úgynevezett Rondó-kör tervét:²²

A gyorsbüfé előtt, amelyet Kelet-Berlinnek nevez a város lakossága, elmondtad, hogyan kellene közösen írni. Ekkor még nem kör volt, csak egy lánc. A ír B-hez, B ír C-hez. [...] a láncon át, ha egyszerre készül, akkor is, A valamiképpen befolyással lehet B-re s így G-re is. Még alakult, behajlítottuk a végét, hogy harapjon a saját farkába: G meg írjon A-hoz. Két hónapot adjunk rá. Császár²³ azután kiállt a körből – nekem most is hiányzik.²⁴

Ez a körjáték (de már alapgondolata is, amely később Az év mondata-díjban reinkarnálódott)²⁵ pontosan tükrözi azt a közösségi alkotásmodellt, amely Csalog számára

¹⁸ Részletek Kornis Mihály megnyitójából: „Égetően fontosnak tartom egy rendszeres információcserére és öndokumentációra alkalmas forma kialakítását, amelyben *n* számú, nagyjából »egy cipőben járó« személy, meghatározott időn át *írásban* tájékoztatja egymást mindennapi életéről és (vagy) mindennapi gondolatairól. [...] Meggyőződésem, hogy ez az akció – sikeres lebonyolítása esetén – a »lyukas hetvenes évek« történelmi dokumentumává válik, s általa választ kapunk számos olyan kérdésre, amely ma mindannyiunkat foglalkoztat [...]. Természetes formát teremt egy kis csoport felelősségteljes *társadalmi beszélgetéséhez* – esetleg baráti vitáihoz.” *A Napló*, 9.

¹⁹ *Uo.*, 20–22.

²⁰ LENGYEL, *I. m.*, 22.

²¹ „Több, mint irodalmi: barátok. Ebből az időből csak Zsolt, vele ott találkoztam először a huzatos előtérben. Ha nő volna, azt mondanám: meglátni és megszeretni. Elkezdtünk beszélni, megvárták a kedvesével, míg végzek, elhívtak ebédelni. Volt, hogy két hónapig nem láttuk egymást, Amerikába nősült, eltelt egy év, megjött, és a következő mondatnál folytattuk. Vagy hallgattunk egymás mellett a Nagykörúton oda és vissza és oda. [...] Kortársaim közül a legjobb barátom. Nehezen beszélek róla múlt időben.” *Térkép, szövből. Lengyel Péterrel Rádai Eszter készített interjúja*, Élet és Irodalom 2007. március 16., 7.

²² „Itt fekszik előttem a dosszié, amely őrzi az ezzel kapcsolatos összes dokumentumot” – nyilatkozta Csalog 1989-ben. (Vörös, *I. m.*) Az iratgyűjtő jelenleg az OSzK Kézirattárában, a Csalog-hagyatékban fekszik. Tartalma: egy Rondó feliratú, sárga, közepes méretű papírborítékban – nejlon huzatban – 7 kisalakú, Csalog Zsolt kézírásával készült kartonkártya. A nevek: Bereményi, Csalog, Esterházy, Hajnóczy, Kertész, Lengyel, Nádas; 4 kézírásos vázlatlap a Rondó felállításának terveivel; Csalog levele Esterházyknak, 1978. I. 9.; Esterházy levelezőlapja Csalognak, 1978. I. 23.; Csalog levele Esterházyknak, 1978. II. 21.; Lengyel Péter *Rondó* című elbeszélésének gépíratváltozata.

²³ Császár István (1936–1998).

²⁴ LENGYEL, *I. m.*, 24. Eredetileg Kornis Mihály neve is szóba került, a *Végre élsz* szerzője azonban – amint az Esterházy 1978. január 23-án Csalognak küldött levelezőlapjából kiderül – végül visszamondta a részvételt. „Változtatást vettem – akkor a szerint csinálom. – Egyébként már megcsináltam a Kornisnak valót; de most kihúztam. Miért mondta le?” – teszi fel a kérdést Esterházy. Csalog válaszát – ha ugyan volt – nem ismerjük.

²⁵ 1990. február 8-i cikke szerint Csalog egy Sport-szelettel jutalmazta Esterházy egy „kiváló” mondatát – megalapítva ezzel Az év mondata-díjat –, majd arra kérte írotársát, hogy jövőre ítélje oda maga is valakinek a kitüntető címet. (CSALOG Zsolt, *Az év mondata*, Magyar Napló 1990/8., 3.)

az irodalmat mint olyant megtestesítette. Sokszor hangsúlyozta – s ezért tekintette különösen fontosnak a nemzedéki köteleket –, hogy az irodalom valamiféle *kollektív alkotás*.²⁶ „Nádas minden bizonnyal világirodalmi színvonalú *Emlékiratok* könyvét vagy Lengyel Péter *Macskakövé*t olvasva végig az volt az érzésem, hogy ezt *mi* csináltuk” – vallotta a Népszabadságnak adott interjújában.²⁷

Lengyel Péter – Nádas egykori szavait idézve – így fogalmazta meg mindezt a *Rondóban*: „Más nincs, befelé kell megpróbálnunk keresni. Az, amit az előttünk járók, mondott egy nevet, és – most nagyon durva lesz, tette hozzá Péter – mondott egy másik nevet, kialakítottak maguknak, az nem használható. Úgy nem lehet.”²⁸ Noha – Lengyel tapintatosságának „köszönhetően” – nem tudjuk, kiknek a nevét emlegette Nádas, úgy tűnik, e különlegesen erős nemzedéki kohéziót elsősorban az ottliki–mészölyi szöveg- és szerephagyomány(ok) folytathatatlanságának belátása táplálta. „Úgy éreztük akkor, hogy egy csapatba tartozunk, bár rokonság talán csak abban volt köztünk, hogy a komoly szemléleti különbségek ellenére is új irodalmat akartunk teremteni” – emlékezett vissza Csalog.²⁹ „Amikor én indultam, [...] még csak felfele lehetett nézni, Mészöly, Ottlik, Mándy felé. Jó volt felnézni rájuk, de nem igazán adtak mintát, hiszen ők egy más korosztály” – nyilatkozta más helyütt.³⁰

1978. január 12-én, a körjáték megindításának pillanataiban azután a következő írás került a *Napló*ba (és nyilván az egyes résztvevőknek címzett borítékokba is):

Kedves X., indulhat a Rondo. A végleges szereposztás a következő: Nádas ír Lengyel P-nek, L. Csalognak, Cs. Hajnóczynak, H. Bereményinek, B. Temesinek, T. Esterháznak, E. Kertésznek, K. Nádasnak, és a kör zárva. Egyszerre dolgozunk, nem várjuk be a hozzánk címzett írásokat, ez azonban nem merev szabály, nincs elvi akadály annak sem, hogy már munka közben bárki írásába belesandíts. Jó lenne, ha február közepe felé készen lennénk, és közreadnánk egymás közt a 8 kéziratot, körbeolvasás után aztán még ki-ki módosíthat a magáén, sőt lehet szelíden belepofázni a másokéba is. Még egyszer a főbb játékszabályok és a koncepció magva: műfaji alapállás a *levél*, ez adja meg a hozzávetőleges keretet is (2 flekktől 1 ívig), ezt a műfaji modellt azonban mindenki annyira billenti el a neki tetsző irányba, amennyire óhajtja (remélhetőleg az egyéni fel fogások tarka sorát kapjuk); az abszolút kötetlen tematikán belül jó lenne, ha az iromány valamilyen módon szólna arról, akinek címeztetett, arról, aki írja, és a többiekéről, mindnyájunkról, arról, hogy van-e valami közünk egymáshoz, és mi, vagy hogy legyen-e, miért és mi, és ha igen, akkor miért nem. Ne „Nyolcak Kiáltványát” írjunk, és nem a Vigilia karácsonyi körkérdésére válaszolunk („Én, pályatársaim és az Isten”), nem a Magyar irodalmi lexikon 8 címszavát dolgoz-

²⁶ „[M]áig hiszem, hogy az irodalom az valamiféle kollektív alkotás”. Kiss Zsuzsanna, „*Lágyinterjú*zom”. *Beszélgetés Csalog Zsolttal*, *Látó* 1991/9., 1080.

²⁷ VÖRÖS, *I. m.*

²⁸ LENGYEL, *I. m.*, 25.

²⁹ VÖRÖS, *I. m.*

³⁰ KISS, *I. m.*, 1080.

zuk ki – hanem talán inkább a kollektivitás lehetőségeit tapogatónk egy (ill. nyolc) még nem ismert módon. Vagy amit akartok. Üdv.: Cs. Zs.³¹

A Csalog által megjelölt műfaj tehát a *levél*, s Lengyel Péter (kötetcím-adó) elbeszélése – amely Csalog szerint az egyetlen elkészült szövege a körjátéknak³² – meg is valósítja ezt az elvárást. Elbeszélője egészen egyszerűen, a megszólított keresztnevével indít („Zsolt...”), bár a terjedelmes írás végén a hirtelen elkészítés inkább a telefonbeszélgetések stílusát idézi.³³

Hajnóczy Péterrel – akihez a *Parasztregény* szerzője írt volna – nem találtunk levelet a Csalog-hagyatékban, csupán a Szerdahelyi-féle interjúkötetből tudjuk, hogy a Rondó szellemi atyja „szerencsétlennek” érezte a sorsolást, lévén abban az időben nem voltak különösebben meghitt viszonyban Hajnóczyval. „Kínlódtam a gondolattól – vallotta később Szerdahelyinek –, hogy neki kell írnom, mert nem akartam, hogy bántó legyen, viszont baráti meleg sem tudott volna lenni...”³⁴ Vajon előfordulhat ezek után, hogy a *Gézám!* mégiscsak *levél* – mégpedig rondó-levél –, amely, áthidalandó a Hajnóczy passzivitása és Csalog ódzkodása nyomán keletkező rést, egyenesen Berekményi Gézához szól? Elképzelhető; s ilyenformán – bár Lengyel szerint nem írta meg³⁵ –, úgy tűnhet, most mégis megtaláltuk Csalog rondóját. Mindez azonban túl hipotetikus; nem beszélve arról, hogy van itt valami más is: Esterházy „remekműve”.

Noha nem tudni, végül mit publikált Nádas a Rondó-üggyel összefüggésben, az biztos, hogy *Levél Lengyel Péternek ezerkilencszázhetvennyolcból* című szövegében mindazt megvalósította, amit az ötletgazda körlevele elvárásaként jelölt meg.³⁶ Írása *levél*, amely a címettről, a szerzőről és a nemzedéki kontextusról egyaránt véleményt formál; s ami a legfontosabb: latensen ugyanahhoz a problémához fordul, amely Lengyel *Rondójának* is kulcskérdése – valóság és fikció zsdánovi dichotómiájához. Nádas – mint írja – eleinte ódzkodott Esterházy írásainak olvasásától, mert bosszantotta a fiatalember származása körüli pletykálgatás, amely megelőzte művét, s a gyanakvót egyúttal éppen annak az előítéletnek a csapdájába vonta, amely idegenkedésének hátterében állt. (Így azután csak jóval később, a „remekmű”, azaz a *Termelési-regény* kölcsönkapott kéziratának olvastával, s az azt követő személyes beszélgetés után érezhette át a *Családregény* szerzője annak nagyszerűségét, „ha két ember egészen más módon”).³⁷

³¹ A *Napló*, 77–78.

³² Ez persze nem egészen így van. Már Csalog is utal rá Hajnóczy kapcsán adott interjújában, hogy esetleg „Nádas Péter csinált valamit, amit más formában aztán publikált”. SZERDAHELYI Zoltán, *Beszélgetések Hajnóczy Péterrel*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995, 106. (Nem beszélve Esterházy *rondójáról*, melyre a későbbiekben külön kitérünk.)

³³ Ezt természetesen külön argumentálja az elbeszélő: „Megfigyelted, hogy milyen hirtelen szoktak befejeződni a beszélgetéseink? Egyik pillanatról a másikra megállsz, vagy felállsz, bevezetésül a nevemet mondom, azután: »Szia«. Több átkötés nincs.” LENGYEL, I. m., 22.

³⁴ SZERDAHELYI, I. m., 106.

³⁵ „[K]iderült, hogy alig írja meg valaki. Ő [Cs. Zs.] sem írta meg.” *Regényszólások. Lengyel Péterrel beszélget Csordás Gábor*, Orpheus 1991/4., 100.

³⁶ A sorrend is stimmel: Nádas írt volna Lengyelnek.

³⁷ NÁDAS Péter, *Levél Lengyel Péternek ezerkilencszázhetvennyolcból* = Uő., *Talált cetli, Jelenkor*, Pécs, 1992, 188.

Van-e szerves kapcsolat, függőségi viszony a művészi szöveg hitelessége és az életvilág valósága (annak egzakt megismerése, precíz rögzítése, tényszerű ábrázolása, s a szerző ehhez kapcsolódó életrajzi alanyisága) között? – teszi fel az implicit kérdést Lengyel: „Előkeveredett, amiről veled a leginkább van vitatkozhatnék: tényirodalom, dokumentatív teljesség, tudomány szülte hitelességigény és az úgynevezett kitalált történetek, amelyek téged már nem tudnak érdekelni. A magnetofonod. Dobb el. Egy időre legalább.”³⁸ Majd a pályatárs problémafölvetése nyomán (vagy azzal párhuzamosan) Nádas a következőket írja:

[É]n akkor mintha attól tartottam volna, hogy [Esterházy] novelláinak pusztá elolvasása abba a bűnbe sodor, amelynek a fordulat éve óta mindannyian áldozatai vagyunk. Tudniillik, szinte a vérünkbe ivódott már a zsdánovi művészet-szemléletnek az a sugallata, miszerint egy mű megítélésében, akár pro, akár kontra történik az, művön kívüli szempontokat kell figyelembe venni.³⁹

Egy közös, *nemzedéki történetről* van tehát szó, egy közösség esztétikai *ars poeticájáról*, *ars teoreticájáról* – a valóság és az irodalom összefüggésének (kollektíváló és termékenyítő) alapkérdéséről. Valamiről, ami mitikus módon összefügg a keresztnevekkel...

Végül ide kíváncsozik, hogy 1986-os kötetében Esterházy Péter is közzé tett egy *rondó* (sic!) alcímű szöveget – egy 11 darabból álló *levél*-novellát.⁴⁰ Koncentráljunk ennek is csupán a doku–fikció opozíciót érintő szakaszára:

Nyilván mindannyian ugyanazt a Drahosch Ildikót lestük meg. Mindenki: különbség az emlékezésben van. A közös emlékeket – az idegekig közöseket – ...

A másik dologról: én nem ragaszkodom a hagyományhoz – tehát hogy a fiúknak kék, a lányoknak rózsaszín –, mert számomra ez (az **igen** és a **nem**): nem alternatíva.

Be akarom bizonyítani, hogy minden iskola elégtelen, ki fogom jelenteni, hogy mi nem akarunk iskolát csinálni, és hogy nincs is arra szükség, – sőt hogy mi benne gyökerezünk a *hagyományban*: és ez véleményem szerint csakugyan így is van, ez nyugtat meg és ez ad bátorságot.⁴¹

A különbség tehát az emlékezésben van – vallja Esterházy, s e differencia érzékelteséhez elegendő csupán a *Makra* (1971), az *Egy családregény vége* (1977), a *Látom, nekem kell lemennem* (1977), a *Cseréptörés* (1978), a *Parasztregény* (1978), a *Legendá-*

³⁸ LENGYEL, *I. m.*, 24.

³⁹ NÁDAS, *I. m.*, 190.

⁴⁰ ESTERHÁZY Péter, *Bevezetés a szépirodalomba*, Magvető, Budapest, 1986, 47–50. (A különféle Rondó-szövegek összefüggését – az *Isten tenyerén ülünk* [Magvető, Budapest, 1980] című antológia kapcsán, amelyben Esterházy és Lengyel rondói szorosan egymás után jelentek meg – már Határ Győző „leleplezte”. [HATÁR, *I. m.*])

⁴¹ ESTERHÁZY, *Bevezetés a szépirodalomba*, 49.

rium (1978), *A halál kilovagolt Perzsiából* (1979) és a *Termelési-regény* (1979) mnemotechnikáinak, tudat- és nyelvbrázolási, szövegkezelési stratégiáinak különbözősegeire utalunk. Mégis közös irodalmi (és nem-irodalmi) problémák körül szerveződött nemzedékké Csalog „generációja”.⁴² A hagyománnyal való számvetés, az előítéletektől való szabadulás vágya, az újítás szándéka, a közös érvényesülés lehetősége – „bizonyos dolgokat csak együtt (csak együtt) tudunk”⁴³ (Esterházy) –, ezek kapcsolták össze a Rondó tagjait. És e körjáték fedőneve alatt ne csak azokra gondoljunk, akik megírták szövegüket, ne is csak azokra, akik fölkerést kaptak a körjátékban való szereplésre, de mindazokra, akiket a fenti problémákkal-törekvésekkel vállalt közösség kapcsolta a nemzedékhez.

Mármost ha az itt jelzett tárgykörökből fakadó kérdésekre olvassuk válaszként a *Gézám!* című szöveget, a tulajdonnév egyesítő funkciója mögött éppen a „Péterek nemzedékének” (ön)kritikáját lokalizálhatjuk. „[I]tt mindenki Péter”⁴⁴ – hangsúlyozza Lengyel; s ha felidézzük a név történetének és a történet nevének, illetve a közös történetnek és a közös névnek fent tárgyalt viszonyrendszerét, a *Gézám!*-at akár e nemzedék allegorikus-szimbolikus történeteként is olvashatjuk. Emitt mindenki Péter, amott mindenki Géza – a történeti-poétikai szituáció pedig lassanként közösséggé kovácsolja a társaságot. „Ugyanaz történt-történik velünk, ugyanaz az alapélmény és belátás kapcsol össze bennünket” – üzeni a *Gézám!* –; s ha már a (nagybetűs) Történelem a Péter nevet ennek a bizonyos Közösnek a jelölésére vezette be, akkor az többé nem tulajdonnév, nem is írói név, hanem a nemzedéki sors kollektív jelölője – és mint ilyen: le sem tagadható. (Talán nem vetjük el a sulykot, ha a Csalog-elbeszélés ötcsillagos jegyzetének „8² reláció”-ját is e nyolc fővel induló vállalkozás szimbólumaként értelmezzük.)

A Péterek minden újító igyekezete ellenére sincs szó ugyanakkor a Mészöly–Ottlik-vonal *ironikus* elutasításáról, ahogyan a történetileg kialakult látásmódok és emlékezéstechnikák is megőrződnek az új nemzedékben. Míg Esterházy *rondója* a mészölyi szöveghagyományhoz kapcsolódik (hiszen a Pándzsó egyik bedőlt préházában meztelenre vetkőztetett Drahosch Ildikó a *Nyomozás* elbeszélőjének emlékezőfolyamából származik át a *Bevezetésbe*),⁴⁵ addig Csalog a *Termelési-regény* struktúráját, valamint nyelv- és történetkezelését játssza meg és állítja párhuzamba saját, hagyományosabb elbeszélésmodelljével a *Gézám!* soraiban. Míg Esterházy regénye (Mészöly nyomdokain járva) a krónikás hitelesség radikális visszaszorításával nehezítette meg a történetmondó én egyértelmű azonosítását,⁴⁶ addig Csalog (a modern magyar próza ottliki–kosztolányii hagyományát követő névtani-biográfiai játékával)⁴⁷ e jogosan, mondhatni

⁴² A „generáció” kifejezés persze kissé megtévesztő, hiszen Csalog (1935) és Esterházy (1950) között például jó másfél évtizednyi korkülönbség van.

⁴³ ESTERHÁZY, *Bevezetés a szépirodalomba*, 47.

⁴⁴ LENGYEL, *I. m.*, 25.

⁴⁵ MÉSZÖLY Miklós, *Nyomozás = Úó., Alakulások*, Szépirodalmi, Budapest, 1975, 722–723, 758. Ugyaninnen merít a (szövegelőzménynek tekinthető) *Függő* is: ESTERHÁZY Péter, *Függő*, s. a. r., jegyz., szerk. JANKOVICS József, Ikon, Budapest, 1993, 31.

⁴⁶ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum, Budapest, 1994, 171.

⁴⁷ Gondoljunk csak az *Esti Kornélra* és az *Iskolára!*

„közkívánatra” fölszámolt „zsdánovi” hitelesség helyére kívánt egy új, poétikai és szociális értelemben egyaránt korszerűbb valóságreferenciát (be)állítani.

A dolgok és magyarázatuk arányának tematizálásán (a *kissregény* és a *Gézám!* „főszöveg”–„jegyzetek” tagolásán) túl talán jelölő és jelölt konvención alapuló egységének megbontása, egyes közszavak jelentésének radikális elmozdítása, majd a megszólalásig hasonló alakok aktuális értelmének hipertext-formátumú (ki)jelzése, az interferáló jelentések közötti ugrálás (ugráltatás) technikája – ez a sajátos szemantikai játék létesíti a leglátványosabb kapcsolatot a *Gézám!* és a *Termelési* közt. Legyen a példám a *fűzfa* szó, amelyet Esterházy a futballtréner (a „mester”) és a zuhanyzóban tusoló játékosok kötőszóvá-indulatszóvá váló trágárságainak helyettesítésére vezet be. Az alábbi rész olvastán nem kérdéses, hogy a „fölvívás keringőre” (elsősorban) Csalognak szól:

A fürdőben a mester szappanozott éppen – valaki hozott hazulról *szagos szappant*, és ő lecsapott rá, pedig... –, amikor a rezege baloldali középpályás, innét a Szúnyogcsödör név, azt mondta, hogy megáll... az ember esze. (A három pontról itt: *nem* valaminek a hiányát akartam evvel jelölni, *nem* vagyok annyira félvilági, noha a hiátus irodalma *nem* csekély, és gyarapszik. Dehát én róla írok, és céloom *nem* lehet irodalmi. – A kurzív: önirónia. – Mindazonáltal ha nem akarom a hölgyolvasók és érzékenyebb „kedélyek” megszolgált jóindulatát elveszíteni, illetve egyáltalában azokét, akikből még nem halt ki az igazi értékek iránti tisztelet, a tekintély és a többi; és vállalt módszerem, a hűségesség iránt is – hogy egy szójátékkal éljek – hí kívánok maradni, *nos* [!] ez esetben konfliktus szikrázik föl. Hogy miről van szó? Kérem: ott, akkor a fürdőben egy magnetofon a következőket rögzítette volna: MEGÁLL, BAZMEG, AZ EMBER ESZE. Jesszusom... De hát nem hiába a rutin, a tapasztalat, a kedvező környék – a mester –, ezeknek kerékvágásában mindig elrendeződnek a bajok. Nem akarok elvi alapvetést, nem az én asztalom, hanem hát álljon „csupán” alatt a megvalósulás, az eredmény, mely esetében a művészi igazság lesz alkalmazva.)

Előlről megegyeszer: a mester tehát, miután lecsapott a szélső (a legjobb) tusolóra, kitúrva onnan minden tekintélyével egy, az ifiből ez évben fölkerült ifistát, magához ragadott egy magán-szappant, lassú kéjjel vakargatta a hátát, s már hozzálátott elől a mellkasának a szappanozásához. „Tudja, barátom, hány s hány olyan *személy* van, akinek itt elől, tudja, az a szép *bekecse* van?” Báránybekecs, mondjuk kulturáltan. Ekkor a Szúnyogcsödör azt mondta a Jobbszélsőnek: „Megáll, fűzfa, az ember esze.” (Látható tehát. Ha a „fűzfa” fentitől eltérő értelemben szerepel, jelezzük.)⁴⁸

Az írói és a magnetofonos rögzítés, valamint az irodalmi és nem-irodalmi cél közti különbségek, a hűséghez való hűség – mint vállalt módszer –, az érzékenyebb hölgykedélyekre (olvasói elvárásokra) tekintettel lévő (sőt: ahhoz igazított) *művészi igazság* és a szöveget semmiféle elvárásnak alá nem rendelő, a nyelvi obszcenitásokat megha-

⁴⁸ ESTERHÁZY Péter, *Termelési-regény (kissregény)*, Magvető, Budapest, 1979, 172.

gyó teljes, *dokumentarista igazság* párhuzama és ellentéte, ironia és önironia kérdése – ezeket hozza játékba Esterházy.

Mire Csalog – dekódolván a személy szerint neki, de ugyanennyire a Rondó-nemzedéknek is szóló üzenetet – egy ellentörténet keretében dobja vissza a labdát. A jelölőhasználat itt (még) megegyezik a *Termelési* (aktuális) elbeszélője által bevezetettel; a „fűzfa” helyére gond nélkül behelyettesíthetők az Esterházy-szöveg által inkriminált indulatszavak.

Fűzfa, ha elégettétek a törölközőmet, akkor a tieddel fogom szűrni a főtt tész-
tát, Gézám!

Muszáj valamennyire koncentrálnunk, fűzfa, és a koncentrálás eszköze (is) a
pongyolaság (is).

A *Gézám!*¹ első lépésben tehát nem az átvett jelölővel, hanem a *kisszregény* egyik témájával kezdeményez játékot, hiszen ez utóbbi elbeszélője néhány lappal odébb – éppen amikor a *fűzfa* jelölőt (csillagozott jegyzet kíséretében) „növényi értelemben” szerepelteti – egy úgynevezett „csónak-programot”⁴⁹ mesél el, melynek végén valamiféle homályos „vízbepottyanásról” is szó esik.⁵⁰ Erre építi Csalog az olti tutajút önéletrajzi elbeszélését, mely utóbbi – mintegy módszertani feleletként – jelzi, hogy a „merített” szót a *Termelési* „merített ötös”⁵¹ jelölőszora által bevezetettől eltérő értelemben használja. (Jól tükrözi a *Gézám!* szerző-elbeszélőjének nyelv- és irodalomszemléletét, hogy az „EP”-féle jelölő teljesítményének kioltása, majd e szekvencia értelmének újradefiniálása helyett csupán egy másik jelentésalternatíva csillagozott jegyzetben történő jelzésre szorítkozik.)

Mint láthattuk, kétféle önéletrajziságról, kétféle alanyiságról, kétféle nyelvhasználatról és irodalomfölfogásról beszélhetünk Csalog és Esterházy viszonylatában, mégis kölcsönös a rokonszenv a két író között. S noha sokáig kacérkodtunk a *Gézám!* ironikus olvasatával, végül, belátva Kenyeres Zoltán kijelentésének igazságát, mely szerint „az ironia az értékbizonytalanság leleplezése értékbizonytalan pozícióból”,⁵² éppen Csalog sziklaszilárd etikai alapállása és elhivatottsága – értékbizonyosságának e *par excellence* jelölői – nyomán ismertük fel, hogy írása csöppet sem ironikus. Emberi-írástudói alanyiségének fundamentuma a *rácsodálkozás* gyermeki attitűdje, etikai princípiumai között a másság elfogadása, a teljes tolerancia kezdettől az első helyen áll. Így lehet, hogy amíg a *Termelési-regény* a címében jelölt műfaj „direkt szatirikus paródiája”,⁵³ addig a püspöklila remekmű poétikai eljárásait modellező *Gézám!* nem az Esterházy-regényt (mint regényt), hanem a Rondó-levelet (mint levelet) parodizálja, és nélkülöz minden szatirikus élt. Kenyeres Zoltán már 1979-ben rámutatott, hogy

⁴⁹ Uo., 270.

⁵⁰ Uo., 272.

⁵¹ Uo., 135.

⁵² KENYERES Zoltán, *Jelentés egy püspöklila könyvről, avagy kritika püspöklilában*, Kortárs 1980/4., 651.

⁵³ Uo., 647.

„ha a *Termelési-regény* az értekezés, és az *E. följegyzései* a jegyzetek, akkor a két rész a tudományos közleményeket utánozza komikusan, vagyis a tudományos közleményformának mint modellált valóságnak a paródiája, anélkül, hogy annak valamely lehetséges tartalmát magában foglalná”.⁵⁴ Mint azt fentebb bemutattuk, a Csalog-szöveg hasonló módszerrel függeszti fel a lineáris olvasás lehetőségét – állandó ingamozgásra kényszerítve olvasóját –, csakhogy a *Gézám!* az Esterházy-regény helyett (mégis annak metódusával!) a Rondó-kör alapkérdését, a fikció–valóság relációt exponálja. Grendel Lajos jelezte nemrég a *Termelésiről* szólván, hogy az ott megfigyelhető „ikerregény jellegű kompozíciós elv [...] átjárást biztosít a fikciós és a nem-fikciós tünő regényterek között”.⁵⁵ Nyilván ugyanez a felismerés áll a *Gézám!* afirmatív szerkezetválasztása mögött is. A szöveg hangütése emellett megértő („igazad látszik lenni”), toleráns („mindig csodálom a pályatársakat”), nyoma sincs iróniának; szerzője inkább az alkati-gondolkodásbeli különbözőségek termékenységet, a másik alkotásmódjához szükséges kompetencia hiányát jelzi, mintsem saját fensőbbiségét; s ugyanezzel az empátiás könnyedséggel tesz hitet a privát techné igazsága mellett is.

„Mindig csodálom a pályatársakat, akik gyermekkorukból élnek – hogy lehet az elegendő?” – teszi fel a kérdést a *Gézám!* elbeszélője. Bizony, aki nem él, annak előbb-utóbb elfogy a mondani/írni valója – summázhatnánk ezek után a szöveg „általános” közléstartalmát, ha nem maga a textus korlátozná saját premisszáinak érvényességi körét a Csalog-életműre. S ez a szerény és visszafogott szubjektivitás (ez a „csak a saját nevemben mondhatom”) nem csupán a „szépirodalmi” szövegekben van jelen, de írónk minden nyilatkozatában. „Ha engem bezárnak egy írói alkotóházba – felelte 1991-ben Kiss Zsuzsanna kérdésére –, akkor persze egy darabig igen jól elvagyok, de később már nem, és nem tudok úgy dolgozni, mint Lengyel Péter [...], aki úgy gondolja a maga részéről, hogy neki van egy olyan életanyaga, amiből most már meg tudja csinálni a könyveit”.⁵⁶ Mindig, mindenütt ugyanaz az együtt érző távolságtartás, a különbségek pontos (ki)jelzése, amely mellett ugyanakkor nyoma sincs programadásnak, elvágólagosságnak, direktív radikalitásnak.

Végezetül, kissé hosszúra nyúlt bevezetőnk zárásaként Szegedy-Maszák Mihály sorait idézzük: „szokás az újabb magyar szépprózát ironikusnak mondani, de én igen óvatosan bánnék e minősítéssel. Esterházy kigúnyol ugyan műfajokat és stílusokat, de vannak értékek, amelyek érvényességét nem vonja kétségbe”.⁵⁷ Sokkal többet, másabbat mi sem állíthatunk a *Gézám!* poétikájáról – legfeljebb a gúny teljes hiányára, az idegen elismerésének képességére, a rácsodálkozás kompetenciájára hívhatjuk föl a figyelmet. S talán éppen ennek a határtalanul közösségi, mégis karakteresen egyéni irodalomszemléletnek, az egyéniséget a közösségiségben megőrző és tovább kristályosító pluralizmusnak a metaforája az olti tutajtút – Csalog Zsolt útja az irodalomban.

⁵⁴ Uo., 649.

⁵⁵ GRENDEL Lajos, *A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században*, Kalligram, Pozsony, 2010, 484.

⁵⁶ KISS, I. m., 1079.

⁵⁷ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Múltat átrendező jelen. Világirodalmi távlat és nemzeti hagyomány = A regényről*, szerk. SZERDAHELYI István – UNGVÁRI Tamás, Kossuth, Budapest, 1986, 373.

Függelék

Csalog Zsolt
Gézám¹!

¹Igazad látszik lenni benne, hogy a dolgok önnön terjedelmüket tetemesen meghaladó terjedelemben igénylik magyarázatukat (vagy nem ők maguk igénylik, hanem a kommunikáció duális modelljének „másik” eleme, tagja, az információ feltételezett „befogadója” igényli őket, feltételezhetően? Most tán ne menjünk bele, majd egy későbbi finomítás fázisában tán). S ha nem kutatod, hogy meddig is célszerű elmennünk abbéli vonzalmunkban, miszerint közlésünket többfelé tegyük, e földi játékaikat firmányossá manipuláljuk, ebben ismét csak igazad látszik.

Nem sok évvel ezelőtt 3 barátommal és négy barátnőmmel* elutaztunk egy folyóparti városkába, hogy ott léggel töltött traktorgumikból, valamint merített** faanyagból két tutajt építsünk, és azokon „lecsurgunk” a nevezett (vagy még nem neveztem? Akkor nevezem most: Olt) folyón. A szerencsés merítés*** s a tutajok nem kevésbé szerencsés megalkotása után emlékezetesen hányatott és gyönyörű napjaink voltak. Rövid krónikában vázolja: az első két napon megtanulni véltük alkotásaink hozzávetőleges irányítását, és kiosztódtak a szerepek; a harmadik napon a folyó felfedte valódi és bizony rendkívül goromba arcát; a negyedik napon elhaladtunk a medvék ivóhelye előtt, feltöltöttük hordóinkat vadon termő borvízzel, és nagyobb tétel juhtúrót vásároltunk; az ötödik napon kimentettük néhány barátomat és barátnőmet a fantasztikus, bőszen habokból (köztük Mária Magdolnát, legfőbb barátnőmet, számos közismert napló- és levéltörődémem, valamint megannyi rólam is szóló pletyka hőjét, szerelmemet****), de nem mentettük ki a bográcsot, az egyik sátrat és az egyetlen nadrágomat; a hatodik és hetedik napon szárítottuk magunkat és maradék ingóságainkat, dokkba vontattuk a sziklákon összemorzsolódott vezérhajónkat; a nyolcadik napon folytatódott a kemény emberpróbálás; a kilencediket újfent vízből mentéssel töltöttük, s egy elméleti probléma megoldásának emberpróbálásával: szabad-e nagyszerű játékunkat tovább üznünk, ha – mint ahogyan az jól látható – a folyó jól artikulált hangon emberéletet is követel, nem ugyan az enyémet, hanem vélhetőleg egy szerettemét (mily ismerős és örök probléma, probléma-archetípus!). A tizedik, szomorú napon a kérdést nem eldöntvén ugyan, de tőle megfutva megszártítottunk ismét, szétszedtük tutajainkat, és feloszlottunk – röviden így.

Tudom, persze, tudom, hogy ennyiben a történetek nincsenek leírva. De hát hogyan is... Közelítem másképp is, egy metszetben talán. Gézám! – ordítottam alkalmi embertársam***** fülébe, mivel közben a folyó is ordított, Gézám, balra! Bal-rra! Közben rá nem nézhettem, mert az anatómiailag nem volt lehetséges, s így nem láthattam, hogy nincs már evező, amellyel „Gézám” végrehajthatná a tanácsoltam manővert. Gézáám! – ordította vissza az amúgy Zebra úr nevű illető nekem, öt centi távról, az evezőő! Elmeent! Majd mindketten Fruzsínának és

MM-nak, akik már hason fekve kapaszkodtak a recsegő konstrukció merített fa-elemeibe: Az ágakat! Gézám! Kapjátok el az ágakat! – célozva ezzel a balparti kikötés homályos ábrándjára, és utána pedig, Fruzsínának, hogy Gézám, ne! Ne! Mert látszott, hogy az illető hölgy ugrani készül, a sziklák közé fejest, az elszabadult evezőért, de hiába, mert F. úrhölgy, annyit sem makkantva, hogy „Gézám”, már ugrott is. És csak három másodperccel később, Zebra úr, egy tíz méteres, függőleges sziklafalnak feszülve, lába még a függőlegesre fordult, eléggé leürült vízi járművön: „Géézám! A...”, és felbukva a habból, hogy „Hátra nézz! Magdolnát! Géé – glu-glu-glu – Géézám, menj, én tartom!” Satöbbi.

Na, na, talán így kicsinyégit kitetszhet, kezdhet kitetszeni, hogy mi is lett légyen ez a „Gézám”. (Meg hogy – távolabbról – miért is mentem én az Oltra. Alapfogalmakért, természetesen. Mindig csodálom a pályatársakat, akik gyermekkorukból élnek – hogy lehet az elegendő? Én még most is, ugyancsak őssen és fogatlanul, alapmodellek után koslatok örökké város-, ország- és Európa-szerte.) „Gézám, tüzelőt, még. Ha sikerülne kiszáritani a nagy sátrát, át kéne jönnötök éjszakára.” „Gézám”, egy ifjú hölgynek, akinek való nevét is feledtem azóta (kissé neheztelünk rá mind, mert nagy viharkabátot és ló gumicsizmákat hordott, s ezek miatt, valahányszor merült, igen nehéz volt felszínre hozni – sokat panaszkodtunk emiatt azokban a varázslatos napokban): „Gézám, ne üss tojást a puliszkába. Kihányom.” És J., akit prózai kísérleteimben gyakorta Dömötör néven is nevezek: „Fűzfa, ha elégettétek a törölközőmet, akkor a tieddel fogom szűrni a főtt tésztát, Gézám!”

Az olti tutajozás emlékei ma, három év után: a.) hogy állandóan vizes vagyok, hogy testem szárazsága valami olyan távoli emlék, mint a Három Nővérnek Moszkva; b.) hogy szikla törte testem minden pontja sajog és vérzik, de azért én makacsul tovább működtetem – sajátos belső élmény, magamról; c.) hogy a folyó nappal és éjjel, állandóan zúg és üvölt (mikor, 12 nap után, eltávolodtam tőle, azt hittem: megsüketültem; hülyén hiányzott a hangja); d.) a „Gézám”. Hogy mindenki Gézám.

Ha úgy véled, hogy szezonális dilingó volt ez a gézámozás, elég jól megközelítetted az igazságot – egyik aspektusában. Mert tömbbé forrt asszociációim persze kívül maradnak illetően definíciódon. Pedig számomra itt van elásva a lényegi aspektus, Gézám. Az ott-volt – Olton-volt – urak – és alig kevésbé az úrhölgyek is – valami megfeythetetlenül kellemes emlékborostyánba kövülve hurcolódnak azóta is velem, lelkem legbelső magjára tapadva. Nem fejthető már meg, ki hozta be e hóbortot, mely kényelmetlen is volt nagyon (sosem tudtuk, kihez kommunikálunk közös hangterünkben), meg is szűnt a szomorú oszlással. A többieket nem tudom, de én alig vagy nem is gézázok azóta. Nem mintha feledtem volna a leleményt, dehogy, csak az asszociáció oly kínosan intim, hogy inkább kerülöm. Még ha valakit, egy kommunikációs aktusban partneremet, történetesen Géza névre kereszteltek volt is.

*

* barátnő – itt: mindössze a barát nőnemű szinonimája. Mivel hogy itt és most nincs szükségünk differenciáltabb fogalomalkotásra, a fogalomalkotás ezen túlmenő differenciálása ezúttal csak – feleslegesen – más irányba terelné a közlés lényegét (főcsapásának irányát). Muszáj valamennyire koncentrálnunk, fűzfa, és a koncentráció eszköze (is) a pongyolaság (is)!

** a szó más jelentésére v. ö.: EP, „merített ötös” – itt nem „állott sörbe potyryantott” értelemben szerepel!

*** lásd: **

**** de tudjunk itt megálljt parancsolni fogalomdifferenciáló jó szándékunknak! Másképp csúfosan az irány és a tárgy rovására megyünk. v. ö.: fentebb.

***** barátom, írtam fentebb; no itt kell most picinyt pontosítani. Mert persze hogy nem BARÁTSÁG, pláne barátságOK esete forgott itt fenn, 8² reláció esetében, gondolhatni. Alkalmi embertársam, ez itt jó lesz, és elég is, mert kifejezi e kapcsolatok szituatív voltát, s a nyitottságot is, mely nyitva volt e szituativitás révén bárfelé, teszem a barátság felé is. Lásd még alább is, hogy pont erről ugatnék. Csak – kétségtelenül – kissé körülményesen.

(Csalog Zsolt hagyatékából – OSzK Kt. 445. Autográf kéziratforrásból sajtó alá rendezte, a szöveget gondozta: Soltész Márton.)